

Alevilik: Alevi Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi

Mehmet Yazıcı, Çıra Yayınları, İstanbul 2011, 576 s.

Mehmet Seyman ÖNDER*

Kitap, doktora tezi olarak hazırlanmış inceleme-araştırma tarzında bir eserdir. Yazar, kitapta Alevi olarak nitelendirilen bir grubun inanç sistemi hakkında sosyolojik değerlendirmeler yapmıştır. Okunması kolay bir anlatım tarzına sahiptir. Sınırlılıkları olan kitapta, Alevilik inanç sistemini benimsemiş bir grup, örnek bir köy üzerinden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler Alevilikte dua niteliği taşıyan ve tüm Alevilerce benimsenen gülbanglar¹, 7 ulu ozanın deyişleri ve bir takım yazılı kaynaklardan yola çıkılarak yapılmıştır. Bu eser, Alevilikle alakalı sorulara cevap vermesi açısından önemli bir çalışma niteliğindedir.

Alevilikle ilgili birçok kitap yazılmış ve yayınlanmıştır. Bu kitaplar genellikle bir takım ideologlar tarafından kendi ideolojilerini yayma yada belirli bir politik perspektifle belirli ideolojilerin etkisi altında kalmış kişiler tarafından yazılmıştır. Bu kitapların önemli bir bölümü var olan bir toplumsal yapıyı analiz etmek yerine yeni bir toplumsal yapı oluşturma amacı güttüğünden insanların zihinlerindeki soruları yok edememiş, aksine zihinleri daha fazla bulandırmıştır. Bu eser ise, diğerlerinden farklı olarak son derece açık ve tarafsız bir şekilde yazılmıştır. Bunda da kitabın yazarının Alevi-Kızılbaş kökenli olması ve Sünniliği de İslam tarihi açısından Sünni âlimler kadar iyi bilmesi etkili olmuştur. Yazar kitabı yazarken, bir Sünni'nin ya da politize olmuş bir Alevinin ön yargılarından uzak kalmış ve Alevi kökenli olması nedeniyle örneklemindeki Alevi deneklerin gü-

* Yrd. Doç. Dr. , Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi [seymanonder@hotmail.com; msonder@bingol.edu.tr]

1 Alevi cemlerinde 'Seyyid'in okuduğu duadır.

venini kazanarak daha doğru ve net bilgilere ulaşmış ve bu bilgilerden yararlanmıştı.

Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde araştırmanın amacı, konusu, kullanılan teknik ve yöntemleri hakkında bilgi yer almaktadır. Diğer bölümlerde ise Alevilikle ilgili kavramlara, gerek Türkiye’de gerekse de Aleviler içerisinde; Aleviliğin bir din olup olmadığı, Aleviliğin farklı kesimlerde nasıl algılandığı ve nasıl tanımlandığı hakkında yapılan tartışmalara yer verilmektedir. Yine bu bölümlerde Aleviler ile ilgili kutsal olgulara, nesnelere, kişilere, Aleviliğin tarihine, felsefesine ve toplumsal yapısına yer verilmiştir. Kitabın yazımında geniş bir literatürden yararlandı ve açıkça görülmektedir. Alevilik ile ilgili kitap yazmış Alevi yazarların yanı sıra, yine bu konuda çalışmış yabancı araştırmacıların eserlerinden sıklıkla yararlanılmıştır. Ancak Alevilikle ilgili olarak başvurulan temel kaynaklar örneklem olarak alınan bir alevi köyünde yapılan görüşme, gözlem ve tespitlerden elde edilmiş verilerle birlikte 7 ulu ozanın ‘Cem’de okunan deyiş ve gülbangları olmuştur. Bu konuda kendilerinden en çok faydalanılan ve dörtlüklerine en çok yer verilen isimler Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve Safevi Devleti’nin kurucusu ve ilk hükümdarı olup Şah Hatayi mahlasını kullanan Şah İsmail’dir.

Yazar kitabında, toplumun zihnini kurcalayan, yazar, aydın ve akademisyenlerce cevabı aranan bazı sorulara yer vermiş ve bu sorulara cevaplar bulmaya çalışmıştır. Bu sorular; Alevilik nedir? Alevilik nasıl bir inanç sistemidir? İslamiyet’in Anadolu’da kabul edilmesiyle birlikte, çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkan yaklaşımlar arasından neden bugün genellikle Alevi-Bektaşî şeklinde birlikte anılan Kızılbaşlık ve Bektaşîlik kolları varlığını sürdürebilmiştir? Alevilik inancı ve bu inanca göre şekillenen Alevi toplum yapısını, Alevi bireyler için anlamlı ve vazgeçilmez kılan ve Alevilerin bu yapıyı yaşatma arzusunu canlı tutan temel faktörler nelerdir? Bu faktörlerin Alevi bireylere ve Alevi topluma kazandırdığı-yaşattığı ortak duygu nedir?

Kitapta, Alevilik nedir sorusuna tam olarak net bir cevabın verilemeyeceğine, bu cevapların Aleviliğe bakış açısına göre değiştiğine dikkat çekilmektedir. Fakat Alevilikle ilgili olarak, üzerinde ittifak edilen husus, bu inanç sistemi içerisinde İslami unsurlar başta olmak üzere bazı sema-

vi dinlere ve Ortadođu'daki bazı felsefi ve dünyevi dinlere ait unsurlara rastlanıldığıdır. Aleviliğin Anadolu'daki varlığı, Hz Muhammed'in torunu olan Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'in Emeviler ile girdiği mücadeleye başlamaktadır. Zeyd ve oğlu Yahya'nın Emevi yönetimi tarafından ayrı ayrı idam edilmesi sonrasında, baskılardan kaçan Zeyd taraftarlarının bir bölümü Orta Asya'ya giderken bir bölümü de Anadolu'ya yerleşmiştir. Böylece Anadolu, ilk kez Ehl-i Beyt soyundan gelenlerle tanışmıştır. Ancak Anadolu'da, İslam tarihinde yaşanmış bu olaylar farklı yorumlanmış ve bu yorumlamalar üzerine yeni bir toplumsal yapı oluşmuştur. Bu durumun en açık örneği kendini Oniki İmam inancında göstermektedir. Oniki İmam inancını ve bu inançla ilgili ritüellerin kaynağı, Oniki İmamın, onların soyundan gelenlerin ve onların yolunda örnek alınacak mücadele verenlerin kuşaktan kuşağa anlatılan yaşamları oluşturmaktadır. İslam tarihinde yaşanmış ve gerçek olan bu olaylar, tarihte yer aldığına aksine, bu inancın mensupları tarafından duruma uygun şekilde yeniden kurgulanmış ve çoğu imamların hayatlarıyla ilgili olduğuna inanılan çeşitli söylencelere yer verilmiştir.

İnançla ilgili uygulamaların temellendirilmesi için kullanılan bu yöntem, dışarıya kapalı, kendi kendisine yeten bir toplumsal yapı anlayışıyla varlığını sürdüren Alevi toplulukların yaşamlarına sonradan giren tüm yeniliklere karşı mevcudu korumak için de kullanılmaktadır. Yazar kitapta Hz. Hüseyin'in örneğine yer vermektedir. İnançla ilgisi olmayan, fakat toplum hayatına sonradan giren, güncel sayılabilecek bir örnek olan futbol ve futbol topu için şöyle bir söylence mevcuttur; "Yezid'in askerleri Hz. Hüseyin'i Kerbelâ'da şehit ettikten sonra mübarek başını kestiler. Yezid'ten mükafat almak için kesik başı yanlarına alarak Küfe'ye geri döndüler. Küfe'de aralarında eğlenmek için toprak damda Hz. Hüseyin'in başıyla oynamaya başladılar. Üstünde oynadıkları toprak dam, bir keşişin eviydi ve ortasında bir aydınlatma boşluğu vardı. Hz. Hüseyin'in mübarek başı bu boşluktan evin içine düştü. Yezid'in askerleri bu boşluktan aşaağıya seslenerek, kesik başı istediler. Buna çok üzölen keşiş, Hz. Hüseyin'in başı yerine kendi kızını kesti ve başını, damda kesik başla oynamak için bekleyen Yezid'in askerlerine attı. Fakat onları ikna edemedi. Keşiş çeşitli fedakarlıklara katlanmasına ve çok üzölmesine rağmen Hz. Hüseyin'in mübarek kesik başını Yezid'in askerlerine vermek zorunda kaldı. Topla

oyun oynamak bu olaydan kalmıştır.” Bu örnekte görüldüğü üzere Alevilerin dışarıya karşı toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı sürdürmesini sağlayan Ehl-i Beyt, On iki İmam ve bu soydan gelenlerle ilgili olarak anlatılan bazı olayların tarihi kaynaklarla doğrulanması mümkün değildir. Alevilerin On iki İmam’ların hayatlarıyla ilgili anlatımlarda, tarihi olaylarla bağlantı kurmalarına rağmen, tarihi kaynaklara bağlı kalmadıklarını göstermektedir. Buna karşılık, bu nitelikteki anlatımlar, Alevilik inancına, uygulamalarına bağlılığı korumak, toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sürdürmek için toplumun karşılaştığı yeniliklerin bu bağlamda algılanmasını sağlamak amacıyla kuşaktan kuşağa güncellenerek anlatılmaktadır.

Alevilerde dışa karşı toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlayan bir diğer etken de ‘ötekileştirme’dir. Alevilerde ‘Yezid’ sözcüğü bir küfür ve hakaret anlamı taşımaktadır. Yezid, saltanatı döneminde Hz Hüseyin’i ve beraberindekileri öldüren II. Emevi halifesidir. Aleviler ‘Yezid’ ismiyle Ehl-i Beyti ve soyunu sevmeyenleri, onları sevenlere (Alevilere) zulüm eden ve Yezid’i sevdiğine ve Yezid’in yaptıklarını haklı bulanları kastetmektedir. Alevilik inanç sisteminde tarihi verilerden hareketle oluşturulan söylencelerde Alevi olmayanlar Yezid ile özdeşleştirilerek bir ötekileştirmeye gidilmektedir. Tüm bunlardan sonuç olarak ‘Alevi olanlar ve Alevi olmayanlar’ diye bir ayırım yapıldığı yargısına ulaşılmaktadır.

Alevilerin bu toplumsal yapılanmasını tamamlayan ve bu yapılanmayı dışa karşı koruyan iki etken daha mevcuttur. Bunlar, “Guruh-u Naci” yani seçilmiş topluluk anlayışı ile “Alevi Sırrı”dır. Kendilerini inançları üzerinden tanımlayan Alevilere göre Alevilik bir yoldur. Alevilere göre, bir yola bağlı olmaları ya da Yol’un Aleviler aracılığıyla yaşatılmasının istenmesi, Alevilerin, kendilerini seçilmiş olarak algılamalarını sağlamaktadır. Bu da Alevilerin inançlarını en doğru yol, kendilerini de seçilmiş topluluk (Guruh-u Naci) olarak tanımladıklarını ortaya koymaktadır. Alevi Sırrı ise, kırsal alandaki köylerde kapalı topluluklar şeklinde yaşayan Alevilerin inanç ve kültürlerini kendilerinden olmayanlara karşı saklamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Sır, Kızılbaş Aleviliğin sıkı yapılanmasını tamamlayan, onu dış etkenlerden koruyan adeta bir kabuk işlevini görmüştür. Aleviliğe ilişkin bilgiler yani “sır” herkese açıklanmaz.

Kitaba göre Alevilik, Anadolu'nun fiziksel koşullarının ve kültürel mirasının yeni din olan İslam'ın değerleriyle bir arada harmanlamasıyla oluşturulan bir yapıdır. Bu yapı, tehdit olarak konumlandırılan dışarıya (Alevi olmayanlara-Sünnilere) karşı çatışmacı: her türlü iletişime ve işbirliğine kapalı; içeride ise, ön plana çıkarılan inanç etrafında, toplumsal dayanışmayı ve bütünleşmeyi esas alan bir anlayışa sahiptir. Bir inanç sistemi olarak kurgulanan Alevi toplum yapısında zamanla inanca dönüşen, kutsal olarak kabul edildiği için değiştirilmeden kuşaktan kuşağa aktarılan sosyal statüler, sosyal ilişki biçimleri, sosyal gruplar, tabakalaşma sistemi, sosyal kurumlar ve inançla ilgili uygulamalar meydana gelmiştir. Alevi Toplum Yapısını oluşturan bu sosyal bileşenlerin öznesi, belirleme gücüne sahip olan ve sonraki kuşaklara taşımada öncelik eden, etkin özne konumunda olan seyyidlik statüsü ve bu statüye sahip olanların oluşturduğu tabakadır. Aynı zamanda, bu tabakanın dayandığı, toplumdaki seyyidlik algısı ve seyyidlik kurumu, Alevi Toplum Yapısında, toplumsal dayanışmayı ve toplumsal bilinci oluşturan ana kaynaktır. Bileşenleri bu şekilde tespit edilen Alevilik inancı ve bu inancın kaynaklık ettiği Alevi Toplum Yapısı, sözlü anlatım geleneğiyle, her anlatımda yeniden üretilerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.